

ІРИНА ЗЛЄЙ СЛОВО ЯК СОЦІАЛЬНА ОЦІНКА

Суспільно-політична лексика з оцінною семантикою — предмет когнітивно орієнтованих досліджень, у яких мову розглядають як систему цінностей, ідеологію. У зв'язку з тим, що цінності формуються та реалізуються в системі відношень між людьми, а відношення між людьми опосередковані компонентами світогляду, класовими інтересами, ідеологією, оцінка є найбільш поширеним явищем сучасного політичного дискурсу. Вона становить основну частину конотації у політичному тексті.

Широке розуміння терміна «соціально-оцінна лексика» дозволяє розглядати її на двох рівнях: парадигматичному (абсолютна соціально-оцінна лексика, зафіксована у словниках), наприклад: *авторитаризм, безробіття, миротворчість, депортація, саботаж, екстремізм, сегрегація, тероризм, фундаменталізм, корупція* та ін., та синтагматичному (релятивна соціально-оцінна лексика — контекстуалізми, які є соціально-оцінними лише в даному конкретному контексті), наприклад: *маргінал, емісар, місіонер, клан, угруповання, олігарх, мільйонер* та ін.

Українська історія останнього десятиліття ХХст. свідчить про те, що мова політики не є суто професійною мовою. У суспільно-політичному житті більше, ніж в інших сферах, потрібен вплив на широкі верстви населення, який досягається насамперед завдяки мовній комунікації. У словах, які при цьому використовуються, номінативна функція, порівняно із соціально-ідеологічною оцінкою, може відступати на задній план. Прикладами таких лексичних одиниць виступають передусім слова та словосполучення, які власне є образно-метафоричними переосмисленнями, що несуть у собі певну оцінку: *політична обладка, політичний стьоб, санація політики, брудні технології, війна компроматів, чорний піар, вугільний «генерал», вожді нації, політична тусовка, політичний холдинг, політичний рекрут, фінансовий спрут* та ін.

Утворення лексичних одиниць із соціально-оцінним значенням викликане потребою заповнення мовних лакун. Неабияку роль у їхній актуалізації відіграють мода й лінгвальні та естетичні смаки, зокрема намагання комунікантів суспільно-політичної сфери використовувати слова з оцінним, експресивним значенням. Адже прагнення до новизни та свіжості, емоційності та експресивності, економії мовних засобів — це визначальна риса комунікації у суспільно-політичній сфері. Прикладами поповнення тематичних груп суспільно-політичного словника лексичними одиницями з оцінним значенням у 90-их роках ХХ ст. є тематична група номенів сфери політико-економічної злочинності, а у ній — назви політичних скандалів: *касетний скандал, корупційний скандал, справа про пожертви, сіонгейт, спікеріада, справа Лазаренка, справа Гонгадзе*; наявність у тематичній групі номенів соціальної стратифікації суспільства таких лексем з соціально-оцінним значенням, як *бомонд, новий українець, панство, нубориш, маргінал, обиватель, люмпенінтелігент* та ін. Таке явище суспільно-політичної комунікації, як прізвиськофілія сприяє поповненню тематичної групи номенів суб'єктів політики конотованим лексичними одиницями, зокрема евфемізмами: *леді Ю., газова леді, мер-будівельник, бацька, сірий кардинал Руху, архітектор оксамитової революції* та ін.

Лексичні одиниці як носії системно-мовного оцінного змісту характеризуються індикаторами оцінки в лексикографічному тлумаченні, наприклад: *депортація* — *примусове виселення як засіб покарання; люмпен* — *декласована людина; пресинг* — *дія, спрямована на придушення будь-чєї свободи* і т. ін. Відображення соціально-політичної дійсності у таких словах представлене в оцінному компоненті значення, отже, власне оцінна модальність утворює амальгаму з денотацією: *геноцид, голокост, дискредитація, обструкція, популізм, репресіонізм* та ін. Співвідносячись з денотатом, оцінка має раціональний характер, тобто пов'язана з концептуальною картиною світу. Політеми та ідеологеми такого типу вираження оцінної інформації утворюють ядро суспільно-політичної лексики в поняттєво-лексичному полі й стають ключем для розуміння цілої групи асоційованих понять. Проілюструємо

зазначене на прикладі вживання таких ідеологем суспільно-політичної сфери, як *націоналізм*, *патріотизм*, *шовінізм*, *ксенофобія*. Очевидною є їхня спорідненість, оскільки стосуються вони однієї сфери — буття націй, при цьому передають різні ступені «інтенсивності» певного соціально-політичного та соціально-психологічного феномена. У суспільно-політичній комунікації ці концепти вживаються з різними аксіологічними знаками. Стрижневим компонентом цього ряду споріднених слів є концепт *націоналізм*, що окреслює саме ідеологічний феномен, цілісну доктрину, яка визначає певну політику. Його соціально-оцінне значення залежить, як правило, від історичного контексту і культурно-інтелектуальних та політичних традицій держави.

У текстах суспільно-політичного змісту вживаються слова-«сателіти», які часом ототожнюються зі словом *націоналізм*, а інколи підмінюють його. У зв'язку з цим слід зважати на те, що лексема *патріотизм* більше пов'язана з емотивною сферою, почуттям відданості власній країні, готовності служити їй — отже, має позитивне соціально-оцінне значення, чого не можна сказати про *ксенофобію*, тобто відразу до іноземця, чужинця, небажання приймати його до своєї групи. Нарешті, слово *шовінізм* виникло як відповідник екстремальної форми патріотизму, в найзавершеному вигляді висловленої в образі полковника наполеонівської армії Ніколя Шовена де Рошфор, прізвище якого було використане для поменування терміну. Сучасна публіцистика засвідчує вживання цього слова як негативно-оцінного — синоніма екстремального націоналізму, ксенофобії, національної та расової нетерпимості.

У суспільно-політичній комунікації функціонує ряд лексичних одиниць, які вступають з номеном *шовінізм* у гіперо-гіпонімічні відношення: *джингоїзм* — варіант шовінізму, який виник у вікторіанській Англії; *ідея стовідсоткового американця* — у Сполучених Штатах Америки, *великодержавний російський шовінізм*. Крім того, можна констатувати явище розширення семантичного обсягу слова *шовінізм*, про що свідчить його вживання в «позанаціональному» контексті: з розвитком феміністичного руху широко вживаним стало словосполучення *чоловічий шовінізм*.

Прагнення до вживання позначень з соціальною оцінкою зумовило створення на основі слова *патріотизм* негативно конотованої метафори *ковбасний патріотизм*: «Багато пишеться про так званий *ковбасний патріотизм* мас. Чи й справді економічні негаразди й очевидне зuboжіння населення в перехідний період мусить наставити населення проти демократії?» (Сучасність. — 1995. — №6. — 71). Експресивний ефект у даному випадку досягається в результаті накладання двох гетерогенних сутностей та усвідомлення адресатом їх контрастності, одночасного існування взаємовиключних властивостей в одній сутності.

Соціально-оцінні лексеми, які виражають високий ступінь інтенсивності оцінки, як правило, містять емоційний компонент. Щодо абсолютної соціально-оцінної лексики це має місце у тому випадку, коли емоційна оцінка ґрунтується на суб'єктивній емоції як вияві соціально-групової свідомості. Емоційний відтінок, виражений словом, перебуває у прямій залежності від позитивної або негативної оцінки. Так, негативна оцінка з відповідним емоційним відтінком характеризує знаки з іронічним (*узурпатор*, *люмпен*, *начальничок*), зневажливим (*маргінал*, *обиватель*), презирливим (*ділок*, *люмпенінтелігент*) компонентами.

Варто зауважити, що не завжди аксіологічний знак лексикографічного тлумачення збігається з оцінкою того чи іншого явища або суб'єкта в суспільно-політичній комунікації. Прикладом для характеристики цього явища може слугувати слово *реформатор*. У той час, як словник фіксує позитивне оцінне значення цієї лексеми, контексти свідчать про її функціонування з негативною оцінкою, пов'язаною з індивідуально-соціальним уживанням та сприйняттям його: «Детальний аналіз вищенаведених показників про катастрофічний спад агропромислового виробництва розкриває замисли і ціль тих, хто спрямовує такі «реформи», і чим займаються великі і малі *реформатори* за останні сім років» (Трибуна. — 1998. — №1—2. — 18).

Соціальна оцінка — явище історично змінне, що пояснюється змінами у соціальній структурі суспільства. У різні історичні періоди та в різних типах соціального устрою

суспільства вона може мати протилежні значення. Наприклад, підкреслення у сьогоденній суспільній свідомості пріоритету соціального престижу поняття *дисидент* (*той, хто виступає проти існуючого державного (політичного) ладу, протистойть офіційній ідеології, політиці*) змінило соціально-оцінний статус цієї номінації, яка увійшла до сучасної політичної лексики з історії релігії.

Часто протилежні соціально-оцінні конотації хронологічно та ідеологічно пов'язані з конкретною історико-політичною ситуацією. В одному мовному колективі між окремими групами мовців можуть існувати семантичні відмінності, пов'язані з неоднаковою реакцією мовців на ті самі знаки мови та об'єкти їх позначення. Наведемо приклади контекстів, у яких слова *оренда*, *приватизація* мають полярні аксіологічні значення: «Вінцем рейтингу прибутковості для міських чиновників інформовані джерела називають *приватизацію* та *оренду* в столиці» (Політика і культура. — 1999. — №4. — 8); «Секретар партбюро лисичанського заводу «Будмашина» В. Юнак вважає благодатним простором для діяльності процеси *орендизації*, які відбуваються в колективі» (Україна. — 1991. — №3. — 20); «Порятунок лише в широкій і негайній *приватизації* землі, заводів та фабрик» (Київ. — 1994. — №5—6. — 8). У цьому разі можна говорити про наявність контрастивної полісемії — оцінний смисл слів для різних соціальних груп у цілому різниться до полярності.

У сфері релятивних соціальних оцінок діє не істинність щодо об'єктивного світу, а істинність щодо концептуального світу учасників комунікації. Такі оцінки не передбачають точної вказівки місця суб'єктів у картині світу, а лише розташовують їх у певній зоні аксіологічної шкали відповідно до ціннісних орієнтацій комунікантів. Взаєморозуміння за таких умов здійснюється за допомогою своєрідної «семантичної корекції», коли кожний із комунікантів урахує ті ідейні та загальні життєві орієнтири, яких дотримується його партнер.

Отже, соціальна оцінка виступає інтегральною характеристикою суспільно-політичної лексики та визначальною рисою комунікації у суспільно-політичній сфері. Соціально-оцінна семантика є складовою частиною мовної компетенції комунікантів суспільно-політичної сфери, в якій реалізується мета прагматичного впливу на читача або слухача, а також соціально-оцінне самовираження.